

Prof. dr. Šaćir Filandra

Dr. sc. Semir Halilović

Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo

Fakultet političkih nauka / Faculty of Political Sciences

sacir.filandra@fpn.unsa.ba

halilovic.internet@gmail.com

UDK 94(497.6)“1993“

Izvorni naučni rad

**POLITIČKI KONTEKST DENOMINACIJE BOSANSKIH
MUSLIMANA U BOŠNJAKE – OD ORGANIZACIJE
„SVEBOSANSKOG“ DO REALIZACIJE
„SVEBOŠNJAČKOG SABORA“ 1993. GODINE**

**THE POLITICAL CONTEXT OF THE DENOMINATION OF
BOSNIAN MUSLIMS INTO BOSNIACS – FROM THE
ORGANIZATION OF THE "ALL-BOSNIAN" TO THE
REALIZATION OF THE "ALL-BOSNIAC ASSEMBLY" IN 1993**

Sažetak

Zasjedanje „Svebošnjačkog sabora“, septembra 1993. godine, spada u red povijesnih događaja dvostruke interpretacijske forme. Izuzev kao kulminacijski akt nacionalnog samoosvještenja, ovaj događaj titulira se i kao bošnjačko saučešće u pregovaračkom procesu, koji zbiljski mijenja povijesno lice Bosne i Hercegovine. Nepoznate su činjenice da je proces saborovanja započeo idejom o „Svebosanskom saboru“, unutar Skupštine Republike Bosne i Hercegovine, naglo skraćujući u jednostranačkoj, i s njom poistovijeđenoj jednonacionalnoj formi. Dokumenti i izvorna svjedočenja pokazuju da su promjenu naziva, organizatora i teme bosanskog saborovanja, izazvali nagli pregovarački dogovori, o trodjelnoj Bosni i Hercegovini, ugovoreni početkom septembra 1993. godine. Planirani sabor, o položaju i budućnosti ratom zahvaćene, ZAVNOBiH-ovske države, sveo se na bošnjački plenum o vlastitoj budućnosti u novoj Bosni i Hercegovini. Osnovna tema „Svebošnjačkog sabora“ odnosila se na državno-teritorijalni preustroj Bosne i Hercegovine, pri čemu se denominacija bosanskih Muslimana u Bošnjake, javlja kao pregovarački predušlov. Organizatori „Svebošnjačkog sabora“ postavljaju pitanje o koristi i šteti „daljeg naglašavanja bošnjaštva“, dok jedan od ključnih aktera ovog zasjedanja tvrdi da insistiranjem na bosanskom muslimanstvu „izazivamo podozrenje u Evropi“. Shodno ovakvom kontekstu, bošnjaštvo se, kao povijesna kategorija bosanskog nacionaliteta, na „Svebošnjačkom saboru“ pojavljuje kao politički alat u službi pregovaračkog procesa. Nacionalna emancipacija bosanskih Muslimana u Bošnjake, razotkriva se kao posljedica međunarodnog pregovaračkog pritiska, s jedne, odnosno, rezultat redukcije državne ka etničkoj politici, s druge strane.

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, Bošnjaci, Muslimani, Svebošnjački sabor*

Summary

The session of the "All-Bosniac Assembly", in September 1993, belongs to the series of historical events with a double interpretation form. Except as a culminating act of national self-awareness, this event is also titled as Bosniak sympathy in the negotiation process, which really changes the historical face of Bosnia and Herzegovina. Unknown facts are that the assembly process started with the idea of a "All-Bosnian Assembly", within the Assembly of the Republic of Bosnia and Herzegovina, and abruptly ended in a one-party, and with it, single-national form. Documents and original testimonies show that the change in the name, organizer and topic of the Bosnian assembly was caused by the abrupt negotiation agreements on the tripartite Bosnia and Herzegovina, agreed at the beginning of September 1993. The planned assembly, on the position and future of the war-torn ZAVNOBiH state, came down to a Bosniak plenum on their own future in the new Bosnia and Herzegovina. The main topic of the "All-Bosniac Assembly" was related to the state-territorial reorganization of Bosnia and Herzegovina, whereby the denomination of Bosnian Muslims into Bosniaks appeared as a negotiation precondition. The organizers of the "All-Bosniac Assembly" raise the question of the benefits and harms of "further emphasizing Bosniakness", while one of the key actors of this session claims that by insisting on Bosnian Muslimness "we are causing suspicion in Europe". According to this context, Bosniakness, as a historical category of Bosnian nationality, appears at the "All-Bosniac Assembly" as a political tool in the service of the negotiation process. The national emancipation of Bosnian Muslims into Bosniaks is revealed as a consequence of international negotiation pressure, on the one hand, or as a result of the reduction of state politics to ethnic politics, on the other.

Keywords: *Bosnia and Herzegovina, Bosniaks, Muslims, All-Bosniac Assembly*

1. Iskušenja rata

Od samih početaka rat protiv Bosne i Hercegovine vođen je kao rat protiv bosanskih muslimana. Takav pristup imao je više svojih uzročnosti i očekivanih konsekvenci, počevši od identifikacije napadača sa antimuslimanskim, evropskim narativom, pa sve do pritiska na najveće kolektivne žrtve da počnu reagirati (i misliti) etnički, a ne državljanski. Uzimajući u obzir da unutar evropskog političkog konteksta postoji znatan broj država koje gaje podozrivost prema muslimanskom elementu u Evropi, napadači na Bosnu i Hercegovinu brzo su našli saveznike koji su, s razumijevanjem, posmatrali njihov juriš na jednu nezavisnu državu. Pri tome

su se, međunarodna prava nezavisnih država, konvencije i povelje Ujedinjenih nacija, doimale nevažnim pred činjenicom da su, vodeće evropske države, Bosnu i Hercegovinu smatrale „neprirodnom“ unutar Evrope, zbog njenog „prevelikog“ muslimanskog supstrata. Zaključeno je kako se u slučaju dopuštenog rata protiv Bosne i Hercegovine, zapravo, radilo o „bolnoj ali realističnoj restoraciji hrišćanske Evrope“¹, iz čega su proizašle brojne, pa i pregovaračke političke ideje koje su očitu vojnu agresiju trebale eufemizirati u „građanski rat“.

Drugačije kazano, stavovi Francuske, Velike Britanije i dijela političkog establišmenta Sjedinjenih Američkih Država, u pogledu bosanskih muslimana, podudarali su se sa djelovanjem napadača na Bosnu i Hercegovinu koji su djelovali na platformi starog evropskog zazora od muslimana.² To je bila prva, važna kvalifikacija rata protiv Bosne i Hercegovine koji je, zapravo, od početka imao kontekstualni okvir (dopuštenog) rata protiv bosanskih muslimana. Takav kontekst kreirat će drugi važan činilac ovog povijesnog procesa – embargo na uvoz oružja Bosni i Hercegovini – čime su, prethodne antibosanske i antimuslimanske politike, trebale steći strategijsku prednost u sprovođenju plana rušenja bosanske građanske države i nacije. Iako je novi američki predsjednik, posebno njegova administracija³, imala političku agendu ukidanja embarga za Bosnu i Hercegovinu to će, ipak, naići na blokadu njihovih evropskih saveznika. Bez okolišanja, SAD-ovi vodeći evropski saveznici priznat će da je embargo na uvoz oružja Bosni i Hercegovini potreban kako bi se “učvrstio nepovoljan položaj Bosne”.⁴ U ovako kreiranom

¹ Branch, Taylor, “The Clinton tapes”, Simon&Schuster, New York-London-Toronto-Sydney, 2009., strana 10.

² „Niko otvoreno u Evropi neće reći da je ovaj sukob podjaren da bi nestali muslimani.”, Magnetofonski snimak sedamnaeste sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 25. i 26.7.1992., diskusija Radovan Karadžić

³ Albright Madeleine, „Memoari državne tajnice“, Profil, Zagreb, 2005., strana 151/152.

⁴ “Klinton je rekao da su američki saveznici u Evropi blokirali prijedloge da se prilagodi ili ukine embargo...Rekao je da su oni preferirali embargo upravo zato što je on učvrstio nepovoljan položaj Bosne. Što je još gore, dodao je, odbili su brojne alternative tvrdeći da su opasne za oko osam hiljada pripadnika evropskih mirovnih snaga raspoređenih u Bosni da štite humanitarne isporuke hrane i medicinskih potrepština. Oni su sporili stav SAD-a da se predloži preokret u politici bez ugroženih američkih vojnika. Mada su zadržali svoje mirovne snage, kao signal posvećenosti, oni su te postrojbe faktički preobrtili u štit za neprestano komadanje Bosne od strane srpskih snaga. Kad sam izrazio svoju šokiranost takvim cinizmom koji podsjeća na diplomatiju okretanja glave u slučaju stradanja evropskih Jevreja tokom Drugog svjetskog rata, predsjednik Clinton samo je slegao ramenima. Rekao je da je francuski predsjednik Francois Mitterrand bio naročito izravan u tvrdnjama da Bosna tu ne pripada, te da su britanski zvaničnici takođe govorili o bolnoj ali realističnoj restoraciji hrišćanske Evrope. Nasuprot Britaniji i Francuskoj, on je rekao, njemački kancelar Helmut Kohl, među ostalim, podržavao je inicijative da se preispita embargo na

političkom polju, Bosna i Hercegovina usmjeravana je prema promjeni vlastite političke, građanske paradigme, odnosno, ka etničkom samorazumijevanju vlastitog državnog i nacionalnog pitanja. Zapravo, cijela kreatura dijela međunarodne zajednice i napadača na Bosnu i Hercegovinu podudarala se u političkoj operaciji da se baza građanske Bosne i Hercegovine pretvori u etnički kraj, što je posljedično trebalo dovesti i do njenog ustavno-teritorijalnog prestrukturiranja po etničkom, a ne građanskom principu. U ovako kreiranom procesu, rat protiv Bosne i Hercegovine, kao i uvedeni embargo na uvoz oružja, imali su funkciju sredstava pritiska, koji su trebali privoljeti bosanskohercegovačko državno rukovodstvo da daju pristanak na ustavnu i teritorijalnu redefiniciju države. U odnosu na ovako postavljen kontekst, moglo bi se reći kako se rukovodstvo Bosne i Hercegovine našlo u središtvu povijesne dileme.

No, sama dilema mogla bi se proglasiti lažno postavljenom jer za Bosnu i Hercegovinu, pa i bosanske muslimane, kao najvećeg aktera demografsko-političkog supstrata ove države, stečevina građanske i unitarne države nije imala dugoročnu, egzistencijalnu alternativu. Odbijanje nemoralne političke ponude jeste podrazumijevalo nastavak rata, koje državno rukovodstvo nikada nije vodilo u punom političkom, ekonomskom i društvenom kapacitetu, dok bi pristanak na neprijateljsko političko rješenje izvršilo eutanaziju države, s odgođenim vremenskim dejstvom. Napose, promijeniti vlastitu političku paradigmu iz građanske političke nacije i države, u etničku političku leguru, značilo je dati za pravo neprijateljski nastrojenim državama, u Evropi i okruženju, koji su bosansko državno pitanje, tendenciozno tretirali kao isključivo muslimansko političko pitanje. Tako ključni trenutak rata protiv Bosne i Hercegovine postaje reagiranje i politički stav njenog državnog rukovodstva u čijim rukama nisu bili ključevi rata, no jesu oni o promjeni bosanskohercegovačke političke, društvene i ratne paradigme.

2. Bosanska ili bošnjačka politika

Republika Bosna i Hercegovina postala je nezavisna i međunarodno priznata država, zahvaljujući građanskom Ustavu i referendumu, na osnovu kojih je cjelokupan demos, umjesto etničkih partikulariteta, odlučivao o bosanskohercegovačkoj egzistencijalnoj zbilji. Da, kojim slučajem, posljednji

oružje Ujedinjenih naroda, ne uspjevši dijelom zato što Njemačka nije bila članica Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda. Clinton je zvučao kao da je bio dužan početi ispočetka. On je među tim zaprekama tapkao za novim opcijama vodstva kako bi se spriječilo masovno sektaško nasilje u Bosni.”, Branch, Taylor, “The Clinton tapes”, Simon&Schuster, New York-London-Toronto-Sydney, 2009., strana 10.

komunistički saziv Republičke skupštine Bosne i Hercegovine nije izmijenio bosanski Ustav, presudan stav o budućoj državnoj formi odredili bi etnički referendum, traženi na bazi ustavno neutralisanog, *zavnobihovskog* pravila „tri i“.⁵ Ova povijesna činjenica nudi suficijentan argumentarni okvir, unutar kojeg se očuvanje bosanskog političkog principa javljao kao osnovni preduslov opstanka bosanskohercegovačke državne cjeline. Svako napuštanje ovog političkog principa, posljedično bi Bosnu i Hercegovinu odvelo u krizne procese, opasne po opstanak države, dok bi njene narode pozicioniralo u kontekst povijesnih bespuća.

Do stjecanja državne nezavisnosti Bosne i Hercegovine (mart 1992), odnosno, njenog međunarodnog priznanja (april 1992), suprotno ponašanje bosanskohercegovačkog državnog rukovodstva, moglo se smatrati političkim taktiziranjem, naime, kupovinom vremena. Pregovori pod pokroviteljstvom Evropske zajednice i njenog pregovarača Žozea Kutijera, nudili su predsjednicima bosanskohercegovačkih etničkih stranaka dogovorni model o ustavno-teritorijalnom preostroju Bosne i Hercegovine. Pred održavanje referenduma o nezavisnosti Bosne i Hercegovine, izvješteno je da su predsjednici etničkih stranaka, na pregovorima u Lisabonu, postigli dogovor o oksirmonskom modelu, „cjelovite-podijeljene“ Bosne i Hercegovine.⁶ Kako su zagovarali etničko razumijevanje Bosne i Hercegovine, kao preduslov njenog teritorijalnog cijepanja, predstavnici paradržave „Srpske republike Bosne i Hercegovine“ postignuti dogovor smatrali su uspjehom jer „probijen je princip: Bosna i Hercegovina nije unitarna.“⁷ U ulozi predstavnika muslimanske strane, predsjednik SDA zaključit će da je dobit pregovora u tome što Bosna i Hercegovina opstaje izvvana, dijeleći se iznutra.⁸ Kao reakcija

⁵ „Dakle samim tim što su Srbi i Hrvati u Bosni, kao i muslimani, bili konstitutivni elementi te države, oni su imali ista prava. I sada se vraćam na odredbe Ustava gde se kaže da pravo na samoopredjeljenje neprikosnoveno pripada republikama i narodima. Podrazumeva se narodima u republikama...Tamo gde je jedan narod i više nacionalnosti, jedan je referendum. Tamo gde su dva naroda, dva su referenduma. Tamo gde su tri naroda, tri su referenduma.“, Jović Borisav, „Od Gazimestana do Haga – vreme Slobodana Miloševića“, *Metaphysica*, Beograd, 2009., strana 258.

⁶ Begić, I. Kasim, „Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma“, *Bosanska knjiga*, Sarajevo, 1997., strana 85.

⁷ „Mi idemo nešto dalje od Hrvata. Hrvati kažu: državna zajednica, Muslimani bi rekli: zajednička država, a mi kažemo: zajednica država.“, Karadžić, Radovan, *Stenogram osme sjednice „Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini“*, Hotel „Holiday Inn“, Sarajevo, 25.2.1992.

⁸ „Mi vidimo koncesiju SDS u tome što je prihvatila nedjeljivost, teritorijalni integritet i nepromjenjivost granica BiH. Naša koncesija koju nismo naravno voljno učinili ...jeste da pristajemo na izvjesnu reorganizaciju BiH na taj način što bi se uvažili etnički razlozi u budućoj organizaciji Republike.“, Begić, I. Kasim, „Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma“, *Bosanska knjiga*, Sarajevo, 1997., strana 86/87.

na postignuti dogovor, zabilježeno je mišljenje bosanskohercegovačkog političara i filozofa, Muhameda Filipovića, koji je zaključio da se ovakvim dogovorom “po prvi put...u cijeloj povijesti BiH, od vremena devetog stoljeća pa do danas, pojavila politička volja i dogodio čin njene podjele.”⁹ Suprotno njegovom mišljenju, akteri pregovaračkih događaja, držali su da se “pristankom na dogovor”, zapravo, kupovalo ključno vrijeme do održavanja referenduma o nezavisnosti, odnosno, sticanja međunarodnog priznanja za Bosnu i Hercegovinu. U tom smislu, naredni pregovori o ustavno-teritorijalnom preustrojstvu, održani 18. 3. 1992. godine u Sarajevu, doimali su se kao taktički veo ukupne bosanskohercegovačke politike koja će, između 1. 3. i 7. 4. 1992. godine, postići potpuni politički trijumf. Uspješnim okončanjem referenduma o državnoj nezavisnosti, sa jedne, odnosno priznanjem Evropske zajednice i SAD-a, sa druge strane, Bosna i Hercegovina zaokružila je političku definiciju u međunarodnom državno-pravnom poretku.

Pravilno je zaključeno da je, nakon odluke Evropske zajednice i SAD-a, o priznanju referendumske Bosnu i Hercegovine, secesionističko insistiranje dijela Srba u Bosni i Hercegovini, predstavljalo puku političku iluziju.¹⁰ Od tog trenutka jedini alat u koji su se ove snage mogle pouzdati bio je vojna pobuna, koja se mogla odvijati zbog stava ključnih evropskih država, Francuske i Velike Britanije, da bosansko državno pitanje, treba posmatrati kao muslimanski problem u Evropi. Praktično dozvoljenim ratom protiv Bosne i Hercegovine pokušao se osigurati okolni put njene destrukcije, prema kojem je bosanskohercegovačko državno rukovodstvo, trebalo privoljeti i prisiliti da pristanu na reviziju vlastitog povijesnog trijumfa. S političkim kapitalom međunarodno priznate, nezavisne države, bilo kakav oblik pregovora koji bi derogirao građanski ustav, odnosno, legalizirao pobunjenike protiv međunarodno priznate države, značio bi samodestrukciju vlastite državno-političke stečevine. No, već sam samom početku rata protiv Bosne i Hercegovine, Predsjedništvo ove države donijet će dalekosežan politički akt, o općem pristanku na pregovore sa pobunjenicima, čime je otpočeo proces legalizacije iredentističkog pokreta u Bosni i Hercegovini.¹¹ Na ovakvoj političkoj platformi dio bosanskohercegovačkog rukovodstva će, krajem aprila 1992. godine, nastaviti pregovore s predstavnicima SDS-a i HDZ-a.¹²

⁹ Begić, I. Kasim, “Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma», Bosanska knjiga, Sarajevo, 1997., strana 88.

¹⁰ Nešković, Radomir, „Nedovršena država – politički sistem Bosne i Hercegovine“, Fondacija Friedrich-Ebert-Stiftung, Sarajevo, 2013, strana 151.

¹¹ Zapisnik sa 69. sjednice Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 13. i 14. 3. 1992. godine.

¹² Begić I. Kasim, “Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma”, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1997., strana 93.

Na pritužbe da ovakav format pregovora Bosnu i Hercegovinu vodi u političku opasnost od legalizacije njenih rušitelja¹³, predsjednik bosanskohercegovačkog Predsjedništva, odgovorit će tvrdnjom da „to nije priznanje nikakvo uperili cijevi u grad, ti moraš s njima razgovarati.“¹⁴ Pregovaračko legaliziranje nelegalnih pobunjenika smatra se za „ključni politički događaj u ratu“ kojim je „Izetbegović ... detronizirao sebe sa nivoa šefa države na nivo nacionalnog vođe, pretvorivši razbijače države u partnere za pregovaračkim stolom.“¹⁵ Politički akti pristanka na pregovore podrazumijevali su da bosanski ustavni princip, umjesto statusa političke dogme, već na samom početku rata protiv Bosne i Hercegovine postane pregovaračka valuta. Tako se bosanskohercegovačko državno pitanje počelo svoditi na njeno etničko razumijevanje, pri čemu se međuetnički dogovor na pregovorima, a ne plebiscit građana, uzimao kao konstitutivni element “nove” Bosne i Hercegovine.

U novonastalim dogovornim okvirima, postepeno je nestajao bosanski politički narod, dok je Bosna i Hercegovina, iz zbiljskog egzistencijalnog stanja, postajala geografsko-politički pojam, u kojoj zaživljava drugačija zbilja. Da pregovori sa rušiteljima međunarodno priznate Bosne i Hercegovine nisu bili “sporadični incident”, već usvojeni politički princip, potvrdit će i sastanak državnog ministra vanjskih poslova sa pregovaračima SDS-a i HDZ-a, maja 1992. godine u Lisabonu. Prigovori članova državnog Predsjedništva da državni ministar „ne može biti na stranačkom dogovoru“, odnosno da „mi moramo izgraditi Bosnu, ovdje, na njenom tlu“¹⁶, neće biti ozbiljno razmatrani. Dodatnu primjedbu da „mi kao država, ne možemo prihvatiti te razgovore ni njihovu odluku“¹⁷, predsjednik Predsjedništva Bosne i Hercegovine neutralizirat će izjavom da „ovo je jednostavno stvorena jedna situacija. Razgovori su o budućem ustavnom uređenju predstavnika

¹³ “Mi ćemo odrediti jednu ekipu, koja neće biti Predsjedništvo, nego Teritorijalne odbrane, koja će, praktično, s njima razgovarati.”, Stenogram sjednice Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, 7. 5. 1992., strana T3/2, diskusija član Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, Stjepan Kljuić

¹⁴ Stenogram sjednice Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, 7.5.1992., strana T3/2, diskusija predsjednik Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, Alija Izetbegović

¹⁵ Filandra, Šaćir, “Bošnjaci nakon socijalizma», “Preporod»-Synopsis, Sarajevo-Zagreb, 2012., strana 247/248.

¹⁶ Stenogram 101. sjednice Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 25. 5. 1992., diskusija Fikret Abdić

¹⁷ Stenogram 101. sjednice Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 25. 5. 1992., diskusija Stjepan Kljuić

stranaka.“¹⁸ Primajući k znanju da pregovore o političkoj budućnosti Bosne i Hercegovine ne vodi njeno državno rukovodstvo, već predsjednici etničkih stranaka, zaključeno je da “dosadašnji razgovori koje su vodile stranke nisu vođeni u konsultaciji sa Predsjedništvom, nego je Predsjedništvo praktično zaobideno.“¹⁹ Prva žrtva pregovora predsjednika etničkih stranaka, u funkciji predstavnika naroda, bit će nestanak temeljne osovine opstanka unitarne Bosne i Hercegovine – njen državljanski narod. Nakon što su rukovodstva SDS-a i HDZ-a pitanje bosanskohercegovačke države sveli na etnički nivo – jer su tim putem mogli potraživati partikularni teritorijalni profit – ovakvu, pervertiranu logiku, prihvatit će i ključni dio državnog rukovodstva Bosne i Hercegovine. Preinačivši se iz pozicije legalnog organa vlasti nezavisne države, na nivo predstavnika “treće”, muslimanske pregovaračke strane, dio bosanskohercegovačkog rukovodstva “pomogao je” da se državno pitanje Bosne i Hercegovine, svede na problem razgraničenja religijsko-etničkih različitosti u zemlji koja, da bi opstala izvana, mora biti podijeljena iznutra. U ovakvom stavu, zagovarači negativne teze da problem državne pozicije Bosne i Hercegovine nije pitanje međunarodnog prava država, već, zapravo, muslimansko pitanje u Evropi, dobijaju ključni, nedostajući argument vlastite teze.

Bosansko političko pitanje postaje preinačeno, te rat protiv međunarodno priznate države dobija *huntigtonovski* okvir o “sukobu civilizacija”, u kojem, nakon (samo)sužavanja vlastitih okvira političke egzistencije, ključno pitanje postaje količina teritorijalnog obima za bosanske Muslimane. Nakon što je iznutra slomljen princip da Bosna i Hercegovina treba biti rezultat etničkog dogovora, a ne građanskog plebiscita, vodeće države Evropske zajednice predložit će svoj prvi plan o ustavno-teritorijalnom cijepanju Bosne i Hercegovine. Po planu Vens–Oven, Bosna i Hercegovina trebala je biti iznutra isparcelisana na deset etničkih provincija, pri čemu bi bosanski Muslimani dobili 26.36%, Srbi 42.23% i Hrvati 25.87% teritorije Bosne i Hercegovine.²⁰ Bosanski Muslimani i Hrvati prihvatit će ovakav plan bez ikakvih primjedbi, dok će njegovo odbijanje od strane bosanskih Srba, praktično, značiti i kraj ovog pregovaračkog modela. Nakon legalizacije pobunjeničkih snaga u status ravnopravnih pregovarača, odnosno, pristanka bosanskohercegovačkog državnog rukovodstva da se o temeljnim aktima države, ipak, može pregovarati, više nije postavljano pitanje da li će Bosna i Hercegovina biti

¹⁸ Stenogram 101. sjednice Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 25. 5. 1992., diskusija Alija Izetbegović

¹⁹ Stenogram 117. sjednice Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 12.6.1992.

²⁰ Begić I. Kasim, «Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma», Bosanska knjiga, Sarajevo, 1997., strana 117.

podijeljena, već na koji način. Pristankom na princip po kojem svaki narod u Bosni i Hercegovini treba imati i svoju teritoriju, pored srpskog iredentizma, masovno će aktivirati i njegovu hrvatsku inačicu te će – propašću plana Vens–Oven, zbog neslaganja oko teritorijalnih procenata – otpočeti masovni rat za teritorije. Druga važna stvar koja se dogodila pristankom na pregovarački model Vens –Oven, jeste da se bosanskohercegovačko državno rukovodstvo, otada pa nadalje, počinje posmatrati gotovo isključivo kao „muslimanska strana“, dok će se njihov pristanak na dio bosanskohercegovačke teritorije, pretvoriti u podozrenje da žele stvaranje „muslimanske države“ u Evropi.²¹ Unutar ostataka bosanskohercegovačkog rukovodstva u Sarajevu, počinje dominirati narativ u kojem se bosansko državno pitanje sve više posmatra kao egzistencijalno i političko muslimansko pitanje. Potpredsjednik Vlade Republike Bosne i Hercegovine izjavit će da u ukupnoj politici međunarodne zajednice on vidi antimuslimansku zavjeru²², dok će član bosanskohercegovačkog Predsjedništva izraziti razumijevanje za posebno apostrofiranje muslimanskog egzistencijalnog pitanja u sklopu rješavanja bosanske krize.²³ Na osnovama ovakvih i sličnih narativa, predsjednik Predsjedništva Bosne i Hercegovine kazat će da promišlja kako bi u budućim pregovorima o ustavnom (pre)ustrojstvu Bosne i Hercegovine, strana bosanskih Muslimana trebala biti zastupljena kroz neku vrstu sabora.²⁴ Upravo

²¹ “SDA, kojoj je Izetbegović bio i ostao karizmatički lider, uz deklarativno zalaganje za demokratski ustrojenu multietničku državu, nikada nisu bili jasno razlučeni aspekti i ciljevi državne, bosanskohercegovačke politike, partikularne bošnjačkomuslimanske politike, te vjerske zajednice i vjere, islama...Ovdje se često radilo o smišljenoj nedorečenosti. To je uvijek bilo teško opterećenje: omogućavalo je uvjerljivost optužaba za dvoličnost, za namjeru stvaranja muslimanske države.”, Lovrenović Ivan, “Unutarnja zemlja: kratki pregled kulturne povijesti Bosne i Hercegovine”, “Durieux”, Zagreb, 1998., strana 193.

²² “Ja ovdje vidim zavjeru, ne kažem čitave međunarodne zajednice, ali onih koji odlučuju o nama zavjeru protiv muslimanskog naroda u BiH. I to mogu da kažem i smjelo.”, Magnetofonski snimak sa 202. sjednice Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 6.6.1993., diskusija Hadžo Efendić

²³ “Nemojte se ljutiti, iako ja to osjećam vrlo emotivno kada su u pitanju i kolektivne sudbine naroda, da se izostavlja sudbina drugih naroda koji su ostali u zajedničkoj borbi sa Muslimanima uopšte u Bosni, posebno na ovim prostorima koji se označuju kao zone, jer to nije ni mali broj ljudi, ali nije riječ samo o broju ljudi nego je riječ o biću naše borbe. To je zajednička borba i to je ono s čime mi u svijetu dobijamo i što smo dobili podršku. To je ono da smo mi multinacionalna zajednica i da na toj osnovi je počivala, počiva i počivaće ova zajednica, mada ne isključujem u ovoj situaciji potrebu posebnog intervenisanja nacionalnih snaga u muslimanskom narodu jer je u pitanju ne više najezda jedne agresije, ne više najezda jednog velikodržavlja, nego i najezda drugog velikodržavlja na biološko biće muslimanskog naroda. Ko to ne vidi, pomalo je politički slijep.”, Magnetofonski snimak sa 202. sjednice Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 6. 6. 1993., diskusija Mirko Pejanović

²⁴ Magnetofonski snimak 207. sjednice Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 29. 6. 1993., diskusija Alija Izetbegović

u prihvatanju egzistencijalnog realiteta, kao opravdanja za sužavanje državnog političkog kursa, nalazila se i najveća političko-egzistencijalna opasnost za bosanske Muslimane. Iako oni jesu bili i cilj i najveća žrtva rata protiv Bosne i Hercegovine, njihovo svođenje iz statusa bosanskog građanstva na nivo etničke grupe, odnosno, prevođenja državnog pitanja Bosne i Hercegovine na model teritorijalne diobe između „naroda“, vodilo je i bosanske Muslimane i Bosnu i Hercegovinu u povijesnu neizvjesnost. U trenutku kada su Bosnu i Hercegovinu zvanično napadale tri susjedne republike, odnosno, dvije paradržavne tvorevine, formatirana je i nova ponuda o podjeli Bosne i Hercegovine na tri etničke republike koje bi, formalno, egzistirale u uniji Bosne i Hercegovine.²⁵ Zbiljski, radilo se o tome da Srbi, Hrvati i bosanski Muslimani, svako za sebe, dobiju vlastitu nacionalnu državu čiji bosanskohercegovački obuhvat ne bi imao nikakav realan smisao, osim hipokrizijskog očuvanja nepovredivosti vanjskih granica međunarodno priznate države. Ovakav model ratnog plijena potpuno je odgovarao predstavnicima Srba i Hrvata, s obzirom na to da je realizirao njihove ciljeva rata, dok su se bosanski Muslimani nalazili pred konačnim slomom povijesnog političkog kapitala.

3. Od Svebosanskog do Bošnjačkog sabora

Iako su početkom rata protiv Bosne i Hercegovine, vodeće državne institucije bile pojačane i kadrovima drugih, tada opozicionih političkih stranaka, sve najvažnije odluke tokom rata donosila je vladajuća stranka bosanskih Muslimana (SDA) i njihovi kadrovi kao zbiljski nosioci vlasti. S obzirom na to da se u slučaju Owen–Stoltenbergovog plana radilo o bremenitoj odluci o, praktično, podjeli države, rukovodstvo SDA izaći će sa internom idejom da konačan sud o ovom procesu bude konsenzus svih političkih i društvenih faktora. Već 29. 6. i 1. 7. 1993. godine, na sastanku Izvršnog odbora SDA, zaključkom br. 2. predlagala se organizacija Svebosanskog sabora, koji se trebao realizirati putem Skupštine Republike Bosne i Hercegovine. Potvrđujući svoju prethodnu namjeru, tri dana poslije, isti politički forum ponoviti će svoj zaključak, ali i otvoriti iznenadnu političku dilemu: „Da li ići na dalje naglašavanje „Bošnjaštva“ i ocijeniti kakva je njegova perspektiva i

²⁵ „Owen–Stoltenbergov plan zasnovan je na konceptu podjele Bosne i Hercegovine na tri etničke republike: hrvatske (17,50% teritorija), srpske (49 % teritorija) i bošnjačke (33,33% teritorija). Gradovi Sarajevo (3% teritorija) i Mostar (0,4% teritorija) bi imali poseban status. U predloženom planu Bosna i Hercegovina je definisana kao savez tri etničke konstitutivne republike.“, Sadiković Elmir, „Evropa regija – kohezijska politika Evropske unije i Zapadni Balkan“, TKD Šahinpašić, Sarajevo, 2014., strana 311.

šta time dobijamo, a šta gubimo?“²⁶ S obzirom na to da od svog osnivanja SDA nikada nije baštinila ideju bošnjaštva, već muslimanstva, iznenadni zaokret prema ideji bošnjaštva, sredinom 1993. godine, bio je očit proizvod pregovaračkog konteksta. Naime, jedan dio međunarodne zajednice i svi napadači na bosanskohercegovačku državu su, još od početka rata protiv Bosne i Hercegovine, pitanje njene državnosti tendenciozno prevodili na problem (količine i političkog statusa) muslimana u njoj. Prilikom sve izvjesnijeg prihvatanja „mirovnog“ plana Owen–Stoltenberg, pregovaračima bosanskih Muslimana jasno je stavljeno do znanja da, ukoliko dođe do podjele Bosne i Hercegovine na tri etničke republike, treća republika neće moći nositi muslimansku nominaciju, zbog čega, usred rata, SDA pokreće pitanje o nacionalnoj denominaciji. U internim, službenim i javnim istupima rukovodilaca ove stranke, podjela države kao politički ishod nije dovođena u pitanje pa tako, 25. 7. 1993. godine, Izvršni odbor SDA zaključuje da na pregovorima treba „zastupati tezu cjelovite BiH“ ali „obezbijediti dio BiH u kojem bi bile zaštićena prava i interesi Muslimanskog naroda.“²⁷ Dva dana poslije, isti politički format na sastanku sa predstavnicima Islamske zajednice Bosne i Hercegovine zaključuje da SDA i Islamska zajednica trebaju kreirati zajedničku platformu u kojoj bi definisali „interes muslimanskog naroda“.²⁸ Radilo se o insistiranju na vlastitoj političkoj samoredukciji, kako na unutrašnjem tako i međunarodnom planu, pri čemu nisu uzeti u obzir povijesni dometi aktuelnog statusa bosanskohercegovačke države, kao i oni, nimalo malobrojni građani Bosne i Hercegovine koji su ostali da, skupa s bosanskim Muslimanima, baštine ideju mogućeg multikulturalnog života.

Nakon što je u epicentru njegove egzistencije princip bosanskog građanstva postao idejno reduciran i gotovo odbačen, sva preostala (pregovaračka) događanja imat će funkciju posljedica rušenja političke armature bosanskog društva. Pred sami početak ženevskih pregovora o podjeli Bosne i Hercegovine, u telefonskom javljanju Radio-televiziji Bosne i Hercegovine, 31. 7. 1993. godine, predsjednik državnog Predsjedništva saopćava da se „mijenja lice Bosne i Hercegovine“ odnosno „da se BiH pretvara u uniju republika Bosne i Hercegovine.“²⁹ Dan nakon Izetbegovićevog javljanja, na

²⁶ Zapisnik sa sastanka Izvršnog odbora SDA, (Pristuni: Izetbegović, Bičakčić, Omersoftić, Bukvić, Brka, Kreso, Mujagić, Efendić, Pamuk, Kantardžić), Sarajevo, 4.7.1993.

²⁷ Zapisnik sa sastanka Izvršnog odbora SDA, (Pristuni: Izetbegović, Bičakčić, Kreso, Mujagić, Kebo, Serdarević, Karabdić, Omersoftić, Bukvić, Pamuk, Kadić, Kupusović, Efendić, Kantardžić), Sarajevo, 25.7.1993.

²⁸ Zapisnik sa sastanka Izvršnog odbora SDA, (Prisutni: Bičakčić, Kupusović, Kreso, Pamuk, Bukvić, Efendić, Karabdić, Mujagić, Omersoftić, Kebo, Kadić, Kantardžić; Pozvani: Saračević, Hadrović, Konjicija, Hadžić M., Muminović Rešid, naibu reis dr. Cerić, hadži hafiz Ismet ef. Spahić), Sarajevo, 27.7.1993.

²⁹ Intervju Alije Izetbegovića RTVBiH, „Unija tri republike“, „Oslobođenje“, Sarajevo, 31.7.1993.

sjednici Izvršnog odbora SDA, donosi se zaključak da „ako dođe do podjele po etničkom principu, osnov je popis stanovništva iz 1991.god. i grunтовnica.“³⁰ No, unutar bosanskohercegovačkog, državotvornog političkog bića nisu svi akteri imali sinonimne stavove po ključnim pitanjima za državu i društvo.

Pismom predsjednika parlamentarnih stranaka i članova državnog Predsjedništva, 3. 8. 1993. godine, javnost je upozorena da se pregovori o teritorijalnoj podjeli države vode bez njihovog znanja i saglasnosti. Naglašavajući da „pregovori u Ženevi vode ka etničkoj podjeli Bosne i Hercegovine“ potpisnici javnog pisma upozorili su da „Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine nije jedinstveno u svom političkom stavu, principi na kojima se pregovori zasnivaju se mijenjaju, dok pravi ciljevi pregovora ostaju nejasni.“³¹ To je, ujedno, bio znak da institucije sistema nemaju odlučujuću riječ u ključnim državnim odlukama, već da se pregovori, odluke o ustavno-teritorijalnoj promjeni bosanskohercegovačkog bića, pa i sama organizacija Svebosanskog sabora, odvijaju na izvansistemski način. Već 17. 8. 1993. godine SDA na svojoj sjednici Izvršnog odbora zaključuje da će “nakon povratka naše delegacije iz Ženeve procijeniti ... da li nastaviti dalje učešće u organizaciji Svebosanskog sabora”. Suštinski, SDA je organizaciju Svebosanskog sabora iz Skupštine Republike Bosne i Hercegovine, formalno, već prebacila u okrilje “Preporoda”, Vijeća Kongresa bošnjačkih intelektualaca, “Merhameta” i Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, dajući mu tako karakter nezavisnosti i općenacionalne, isključivo muslimanske stvari. Kako bi do kraja sebe učinili “nevidljivima” u organizaciji ovog, sada uskonacionalnog sastanka, SDA 2. 9. 1993. godine donosi odluku po kojoj u Inicijativni odbor za organizaciju Svebosanskog sabora delegiraju trojicu kandidata.³²

Na sastanku održanom između SDA, „Merhameta“, Islamske zajednice, „Preporoda“ i Vijeća Kongresa bošnjačkih intelektualaca, odlučeno je da svaka od ovih institucija daje po tri delegata za organizaciju Svebosanskog

³⁰ Zapisnik sa sastanka Izvršnog odbora SDA, (Prisutni: Bičakčić, Efendić, Kasumagić, Mujagić, Kebo, Bukvić, Karabdić, Kreso, Pamuk, Kupusović, Kadić, Omersoftić), Sarajevo, 1.8.1993.

³¹ Dopis predsjednika SDP-a, Nijaza Durakovića, Reformista, Selima Bešlića, HSS, Iva Komšića, LBO, Adila Zulfikarpašića i Muhameda Filipovića, te članova Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine Tatjane Ljujić-Mijatović, Mirka Pejanovića i Mira Lazovića, Ženeva, 3. 8. 1993.

³² Zapisnik sa sastanka Izvršnog odbora SDA, (Prisutni: Bičakčić, Brka, Ćeman, Mujagić, Efendić, Kebo, Karabdić, Omersoftić, Kantardžić, Kupusović) Zaključak br. 3: “U inicijativni odbor za organizaciju Svebosanskog sabora ispred SDA delegiraju se: Bičakčić Edhem, Kreso Enver, Kebo Mirsad.”, Sarajevo, 2. 9. 1993.

sabora, dok su, recimo, strankama SDP i MBO odredili kvotu od po jednog delegata. Izvršni odbor SDA će 14. 9. 1993. godine odrediti i teme budućeg zasjedanja Svebosanskog sabora: političko opredjeljenje oko Bosne i Hercegovine; opredjeljenje prema imenu nacije; teze za nacionalni program.³³ Sažeto rečeno, osnovne faktore Svebosanskog sabora, od spiska njegovih organizatora, preko učesnika skupa, tema o kojima će razgovarati i, na kraju troškovnika ovog događaja, bili su pod direktnom kontrolom ove političke stranke. To nije predstavljalo nikakvo iznenađenje s obzirom na to da se radilo o presliku općeg društvenog stanja, kao i vjernom dokazu da i same pregovore o ustavno-teritorijalnom preostroju države, suštinski, vodi nekolicina kadrova SDA. Svega deset dana prije održavanja Svebosanskog sabora, rukovodstvo SDA će se, kroz tri sjednice Izvršnog odbora (19. 9, 21. 9. i 26. 9. 1993), permanentno baviti organizacijom ovog političkog foruma, dok mu na posljednjoj, predsaborskoj sjednici, 26. 9. 1993. godine, u svojim dokumentima mijenjaju ime i prvi put upotrebljavaju naziv „Svebošnjački sabor“. Postavlja se pitanje zašto se odustalo od Svebosanskog sabora, odnosno, kako se općedržavno pitanje svelo na uskonacionalno promišljanje i odlučivanje? Druga pitanje koje se nametalo jeste ono o razlozima redukcije bošnjačkog pojma koji se, nakon što je povijesno postojao kao interkonfesionalna odrednica za sve bosanske stanovnike, sada revitalizuje kao odrednica isključivo za bosanske Muslimane. Razlozi koji objašnjavaju ovakve odluke nalaze se u političkom kontekstu tog vremena, kao i pregovaračkim odlukama koje je „treća strana“ već bila donijela. Naime, svođenjem državnog na uskonacionalno pitanje, legitimiranjem pobunjenika u legalne pregovarače, te sužavanjem vlastite političke pozicije sa bosanskog na muslimansko-bošnjačko stajalište, došlo se do stadija u kojem su građanski ustav i istovjetan politički svjetonazor, postali suvišni i praktično neupotrebljivi. Drugačije rečeno, povijesnim političkim greškama bosanskohercegovačka državna strana preimenovala se u „treću“, „muslimansku“ stranu u pregovorima unutar kojih su sebi oduzeli, a državnim pobunjenicima pružili pravo odlučivanja o državnoj egzistenciji.

Zakazani Svebošnjački sabor bio je izraz ukupnog autoredukcionizma, zapravo političkog pozicioniranja na način kako su to željeli unutrašnji i vanjski neprijatelji državnosti i teritorijalne cjelovitosti Bosne i Hercegovine. Formalno, Svebošnjački sabor sazvale su četiri institucije: „Preporod“, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, „Merhamet“ i Islamska zajednica Bosne

³³ Zapisnik sa sastanka Izvršnog odbora SDA, (Prisutni: Ćeman, Bičakčić, Bukvić, Kasumagić, Efendić, Kebo, Mujagić, Karabdić, Kadić, Sedlarević, Brka.), Sarajevo, 14. 9. 1993.

i Hercegovine iza kojih se, praktično, sakrila ključna uloga SDA „koja je, uistinu, sve određivala i predvodila.“³⁴ Ključna tema saborovanja bila je prihvatiti ili ne „mirovni“ plan Oven–Stoltenberg, na osnovu kojeg bi bosanski Muslimani trebali dobiti vlastitu republiku unutar formalno preživljene Bosne i Hercegovine. Ukoliko ovakav plan prihvate, pred bosanske Muslimane postavljen je preduslov njihove nacionalne denominacije, jer naglo skretanje ortodoksnih muslimanskih institucija i političkih stranaka prema bošnjaštvu, sigurno nije moguće objasniti podvaljivanjem mita o povijesno-kritičkom promišljanju nacije u uslovima brutalnog rata. Napose, vodeće institucije i ključne ličnosti Svebošnjačkog sabora su, u vrijeme višestranačkog organizovanja i početka rata protiv Bosne i Hercegovine, imali naglašenu muslimansku, tek rijetki i bosansku orijentaciju, no većina njih odlučno su odbijali bošnjaštvo, povezujući ga s bosanskim feudalizmom. Napominje se da se nacionalna denominacija „mogla dogoditi i ranije, recimo na prvom kongresu Bosanskomuslimanskih intelektualaca iz 1992“³⁵, čime se, kao osnovni uzrok ovog procesa, jasno kristališe kontekstualna, pregovaračka uslovljenost promjene nacionalnog imena. U evropskim okvirima nije bilo moguće dobiti pristanak za osnivanje muslimanske republike, s obzirom na to da bi „uspostavljanje muslimanske države stvorilo osnovu za širenje muslimanskih imigranata i islamskog fundamentalizma.“³⁶ Riječ je o prastarom evropskom podozrenju prema islamu i muslimanima, odjecima višestoljetnog procesa koji će Said nazvati “orijentalizmom”, zbog kojeg su unutar Evrope bili “skloniji podržati Bošnjake nego Muslimane.”³⁷ U okvirima ovako razumijevanog konteksta zakazuje se Svebošnjački sabor koji će imati svoju dvostruku pojavnost – prvu u sali sarajevskog hotela „Holiday Inn“, i svoje uže zasjedanje u podrumskim prostorijama hotela. Uvodni govor na Svebošnjačkom saboru održat će Alija Isaković, obrazlažući problematičnost muslimanstva kao nacionalne kategorije, odnosno težinu vojno-političke situacije u kojoj su stiješnjeni bosanski Muslimani predstavljeni kao oni koji „moraju“ da ispunjavaju tuđe političke strategije.

Muhamed Filipović držat će referat o povijesnim izvorištima i kontekstualnim poniranjima pojma Bošnjak te će, uz Nijaza Durakovića i Muniba Maglajlića, imati izuzetno kritički stav prema mogućnosti davanja legaliteta na trajnu podjelu države. Durakoviću je, naime, bilo jasno da ukoliko se dijelovi države

³⁴ Filandra Šaćir, „Bošnjaci nakon socijalizma“, Preporod»-Synopsis, Sarajevo-Zagreb, 2012., strana 270.

³⁵ Filandra Šaćir, «Bošnjaci nakon socijalizma», «Preporod»-Synopsis, Sarajevo-Zagreb, 2012., strana 191.

³⁶ Hantington Semjuel, “Sukob civilizacija”, “CID” Podgorica, “Romanov”, Banja Luka, 2000., strana 301.

³⁷ Jović Dejan, «Rat i mit», Fraktura, Zagreb, 2017., strana 67/68.

pripišu kao grunt njenim etnijama, oni više nikada neće biti vraćeni pod državni suverenitet, dok je Maglajlić pozivao na maksimalizaciju unutrašnjih snaga da bi se tim putem, a ne pregovorima, postigao državni cilj. Diskusiju Alije Izetbegovića obilježit će navođenje više razloga za prihvatanje sporazuma, negoli onih protiv, nakon čega će se rasprava preseliti u podrum hotela „Holiday Inn“. Sastanak užeg rukovodstva bosanskih Muslimana, u kojem su učestvovali Alija Izetbegović, Rusmir Mahmutćehajić, Haris Silajdžić, Irfan Ljubijankić, Muhamed Filipović, Salih Burek i drugi, sazvan je radi finalne konsultacije – prihvatiti ili odbiti plan podjele Bosne i Hercegovine. Dvojica učesnika tog sastanka, svjedočili su o njegovom sadržaju, s tim što je Rusmir Mahmutćehajić isticao detalje vezane za prihvatanje plana podjele Bosne i Hercegovine³⁸, dok je Muhamed Filipović svjedočio o pregovaračkoj uslovljenosti promjene nacionalnog imena bosanskih Muslimana u Bošnjake.³⁹ Nakon neuspjelog konsenzusa u podrumu hotela „Holiday Inn“, Svebošnjački sabor donijet će Deklaraciju o narodnom

³⁸ „Nakon toga je Silajdžić počeo pričati o nemogućnosti da se odbrani zemlja, mi smo izgubili rat, riječ je upravljanju izgubljenim ratom, mi treba da uzmemo šta možemo, ne mogu Muslimani ginuti ni za kakvu BiH, u doslovnom smislu na vulgaran način, tome treba da formiramo. Pored mene je sjedio sa desne strane Muhamed Filipović koji je meni rekao: „Čujete li vi šta on govori?“ Ja sam rekao, neka sjedite, saslušajte. Javio se Ljubijankić rahmetli...i počeo je da govori na način koji je bio jeziv: „Hvala dragom Bogu da sam ja dočekao da ćemo mi napraviti muslimansku državu itd.“. Ja sam ga prekinuo u pola govora, rekoh mu „Slušaj Irfane, jesi li ti svjestan šta ti govoriš, jesi li svjestan razmjera gluposti koje ti govoriš.“ Kako je taj razgovor se razvijao, Izetbegović je imao osjećaj da čak ni ove ljude ne može uvjeriti. On nije često pokazivao ljutnju u toj vrsti razgovora. On je tada ljutito rekao: „Nije BiH kumir, ja hoću da zaustavim rat, ja neću da muslimani ginu ni za kakvu BiH.“...Kad sam susreo Nijaza Durakovića, negdje u toj velikoj pometnji, pitao sam ga „Pa dobro, je li i ti sudjeluješ u ovome?“ Nije mi dao jasan odgovor. Vjerujte, to je bilo vrijeme straha, gladi, različitih pritisaka.“, Rusmir Mahmutćehajić, intervju rađen za potrebe istraživanja, Sarajevo, 2018.

³⁹ Ja sam došao, jedna velika garaža, mrak...ali u daljini se vidi svjetlo. Jedan mi čovjek kaže, tamo su oni, idite tamo prema onom svjetlu. I kad sam ja došao blizu tom svjetlu, ja sam čuo glas Harisa Silajdžića. On je tada objašnjavao kako su se sada stekli međunarodni i lokalni uvjeti da mi možemo sebi napraviti državu. Rekao je: „Pošto mi ćemo promijeniti ime našeg naroda, da budemo Bošnjaci, nećemo više bosti oči međunarodnoj političkoj javnosti, kao muslimani mi izazivamo kod njih podozrenje, i oni neće imati ništa protiv da mi napravimo bošnjačku državu, a tome se ne protive ni Srbi ni Hrvati. I oni su insistirali na realizaciji Owen-Stoltenbergovog plana, o one tri republike, a ovdje se radilo o tome da se one i potpuno razdvoje. Nakon njega, ja sam bio šokiran, ukočen...Ustao je rahmetli Ljubijankić i počeo da obrazlaže kako u međunarodnoj politici, šta, kako ... i da nećemo imati nikakvih problema i da ćemo imati podršku muslimanskih država, ovo, ono...i onda je meni pukao film, i ja sam se proderao iz sveg glasa: “Pa kako vas nije stid i sram da ovdje pravite nekakvu državicu, a slali ste ljude da ginu za jedinstvenu Bosnu ... i u ovom momentu dok vi ovo radite, ljudi ginu po cijeloj BiH, braneći jedinstvenu Bosnu, a vi ste najobičnije izdajice.“, Muhamed Filipović, intervju rađen za potrebe istraživanja, Sarajevo, 2018.

imenu, kojom se vršila promjena nacionalnog imena Musliman u Bošnjak⁴⁰, dok će ponuđeni koncept podjele države biti principijelno prihvaćen, a uslovno odbijen.⁴¹ Ukupnost odluka Svebošnjačkog sabora odaslat će dvije pregovaračke poruke: prvu da su Bošnjaci ispunili uslov za formiranje vlastite države u Evropi (više nisu nacionalno muslimani), i drugu da nisu zadovoljni ponuđenim teritorijalnim procentima. U državnom i društvenom smislu, odluke Svebošnjačkog sabora imale su, čak i do danas, monumentalne političke posljedice o kojima se kritički rijetko promišljalo izvan radikalnih *pro et contra* diskursa. Ulaskom u nacionalno bošnjaštvo, bosanski Muslimani postali su posljednji kolektivitet koji je napustio bosansko ustavno građanstvo koje im je, marta 1992. godine, priskrbilo sticanje državne nezavisnosti i međunarodno priznanje. Napušteni su (p)ostali i deseci hiljada bosanskih Hrvata i Srba koji su, ostajući lojalni građanskom političkom konceptu i državnom suverenitetu, preko noći, postali ničiji građani, politički kursor etničke nacionalizacije Bosne i Hercegovine.⁴² Prihvaćeni model bio je korak unazad, ne samo u odnosu na bosansko ustavno građanstvo (juli 1990. godina), već i na *zavnbihovsko* pravilo „*tri i*“ koje je, u pregovaračkoj perspektivi Oven–Stoltenberg, postalo teritorijalizirano i osnaženo do te mjere da je svaku općost, kao što su Bosna i Hercegovina ili njeni građani, pretvorilo u puku (nevidljivu) formu. Suštinski, ovakva odluka bila je u skladu s općim, antibosanskim politikama koje su, još od vremena raspada SFRJ, pledirale da o Bosni i Hercegovini ne mogu odlučivati građani već narodi. Da je ovakav zahtjev imao ustavnu i političku snagu u vrijeme jugoslovenske disolucije, Bosna i Hercegovina nikada ne bi mogla postati nezavisna država, baš kao što je ispuštanjem bosanskog ustavnog građanstva, potkraj 1993. godine, ušla u

⁴⁰ Deklaracija Bošnjačkog sabora, Večernje novine, 29. 9. 1993, Sarajevo, citirano prema Filandra Šaćir, «Bošnjaci nakon socijalizma», «Preporod»-Synopsis, Sarajevo-Zagreb, 2012., strana 189.

⁴¹ “Praktično, to je značilo da nije sporna unija kao forma ustavno-pravnog ustrojstva BiH, i shodno tome, prekid državnopravnog kontinuiteta RBiH, sporne su bile samo karte razgraničenja između republika ... problem se samo sveo na tri-četiri procenta teritorije za Bosansku republiku.” Begić I. Kasim, «Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma», Bosanska knjiga, Sarajevo, 1997., strana 146/147.

⁴² Ja vam mogu reci da svakom od vas, koji ste ostali ovdje, koji niste muslimanske nacionalnosti, a branite ovakvu Bosnu i Hercegovinu kako vi kažete, ja vam odajem svako priznanje. Ali sada kažem, mi kao političari moramo biti realni, Evropa to nije. Mi kažemo ako međunarodna zajednica i ako to internacionalizujemo. Pa problem je u tome što i jesmo internacionalizovani, pa nam se vratila Evropa u Bosnu, a Evropa u Bosni je podjela Bosne, jer još važe nacionalne države. Dakle, ovo što je 19. vijek izmislio mi sada imamo tu na licu mjesta, mi nismo završili proces kreiranja nacionalnih država u Bosni, što se sada događa. Mi taj proces moramo završiti. Hoće li to biti u uniji, to je sasvim druga stvar. Ali će nacionalne države u Bosni i Hercegovini postojati i sva će sreća biti ako bude postojala i ova treća.” Magnetofonski snimak sa 229. sjednice Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 26. 11. 1993., diskusija Haris Silajdžić

krug zavisnosti od etničke „demokratije“. Otada do danas bosanski suverenitet prebiva u njenim narodima, a ne građanima, zbog čega se aktuelna ustavna definicija države doima tek kao semantički zastor iza kojeg, zapravo, egzistira logika rata prihvaćena od „sve tri strane“, još 1993. godine.⁴³

4. Literatura

1. Albright Madeleine, „Memoari državne tajnice“, Profil, Zagreb, 2005.
2. Arnautović, Suad, „Izbori u Bosni i Hercegovini 1990. – analiza izbornog procesa“, Promocult, Sarajevo, 1996.
3. Banac, Ivo, „Nacionalno pitanje u Jugoslaviji“, Globus, Zagreb, 1988.
4. Begić I. Kasim, „Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma“, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1997.
5. Branch, Taylor, „The Clinton tapes“, Simon&Schuster, New York-London-Toronto-Sydney, 2009.
6. Dopis predsjednika SDP-a, Nijaza Durakovića, Reformista, Selima Bešlagića, HSS, Iva Komšića, LBO, Adila Zulfikarpašića i Muhameda Filipovića, te članova Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine Tatjane Ljuić-Mijatović, Mirka Pejanovića i Mira Lazovića, Ženeva, 3. 8. 1993.
7. Filandra, Šaćir, „Bošnjačka politika u XX stoljeću“, Sejtarija, Sarajevo, 1998.
8. Filandra, Šaćir, „Bošnjaci nakon socijalizma“, „Preporod“-Synopsis, Sarajevo-Zagreb, 2012.
9. Hantington Semjuel, „Sukob civilizacija“, „CID“ Podgorica, „Romanov“, Banja Luka, 2000.
10. Jović Dejan, „Rat i mit“, Fraktura, Zagreb, 2017.
11. Intervju Alije Izetbegovića RTVBiH, „Unija tri republike“, „Oslobođenje“, Sarajevo, 31. 7. 1993.
12. Isaković, Alija, „O nacionaliziranju muslimana“, Globus, Zagreb, 1990.
13. Jović Borisav, „Od Gazimestana do Haga – vreme Slobodana Miloševića“, Metaphysica, Beograd, 2009.
14. Lovrenović Ivan, „Unutarnja zemlja: kratki pregled kulturne povijesti Bosne i Hercegovine“, „Durieux“, Zagreb, 1998.

⁴³ „Mi ćemo dakle biti potpuno blokirani sa podijeljenim suverenitetom koji njima ne treba. Treba nama. Jedino ga mi nećemo imati. Oni će ga imati kroz Beograd, kroz Zagreb, mi ga nećemo imati. Ako nije moguće izmijeniti ovaj konstitutivni dio koji upravo pravi tri ovakve države, jer to su države da se razumijemo, ako to nije moguće izmijeniti, ako nije moguće centralizovati vlast, odnosno imati funkcije kakve takve koje čine državu i koje tom suverenitetu daju nešto, ako to uspijemo, što nećemo odmah vam kažem, jer oni su počeli rat ne zbog toga da naprave Bosnu nego da je rasture, ako to nećemo moći naći ćemo se u situaciji kada ćemo imati dvije suverene države povećane i Srbiju i Hrvatsku protiv nas i ja mislim da će se onda proces razjedinjenja i izjedanja te Bosne nastaviti.“, Stenogram 231. sjednice Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 15.12.1993., diskusija Stjepan Kljuić

15. Magnetofonski snimak sedamnaeste sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 25. i 26. 7. 1992.
16. Magnetofonski snimak sa 202. sjednice Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 6. 6. 1993.
17. Magnetofonski snimak 207. sjednice Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 29. 6. 1993.
18. Magnetofonski snimak sa 229. sjednice Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 26. 11. 1993.
19. Nešković, Radomir, „Nedovršena država – politički sistem Bosne i Hercegovine“, Fondacija Friedrich-Ebert-Stiftung, Sarajevo, 2013.
20. Redžić, Enver, „Prilozi o nacionalnom pitanju“, Svjetlost, Sarajevo, 1963.
21. Sadiković Elmir, „Evropa regija-kohezijska politika Evropske unije i Zapadni Balkan“, TKD Šahinpašić, Sarajevo, 2014.
22. Stenogram sjednice Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 7. 5. 1992.
23. Stenogram 101. sjednice Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 25. 5. 1992.
24. Stenogram 117. sjednice Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 12. 6. 1992.
25. Zapisnik 69. sjednice Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 13. i 14. 3. 1992.
26. Stenogram 8. sjednice „Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini“, Hotel „Holiday Inn“, Sarajevo, 25. 2. 1992.
27. Stenogram 231. sjednice Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 15. 12. 1993.
28. Zapisnik sa sastanka Izvršnog odbora SDA, Sarajevo, 4. 7. 1993.
29. Zapisnik sa sastanka Izvršnog odbora SDA, Sarajevo, 25. 7. 1993.
30. Zapisnik sa sastanka Izvršnog odbora SDA, Sarajevo, 27. 7. 1993.
31. Zapisnik sa sastanka Izvršnog odbora SDA, Sarajevo, 1. 8. 1993.
32. Zapisnik sa sastanka Izvršnog odbora SDA, Sarajevo, 2. 9. 1993.
33. Zapisnik sa sastanka Izvršnog odbora SDA, Sarajevo, 14. 9. 1993.
34. Zapisnik sa sastanka Izvršnog odbora SDA, Sarajevo, 26. 9. 1993.